

Eessõna

Viljandi linn ja rajoon kevadsuvel 1987 ning Viljandi linn ja maakond vaid viis aastat hiljem, kevadsuvel 1992, on täiesti erinevad. Need on sõna otseses mõttes kaks selgelt eraldiseisvat maailma. Kahte maailma ühendasid enim vaid sama suur, ikka 3576 km² suurune territoorium ja ligikaudu 60 000 elanikku ning eri aegadel ehitatud hooned ja rajatud ühendused.

Kevadel 1987 oli tegemist – ametliku retoorika kohaselt – arenenud sotsialismi perioodi jõudnud Nõukogude Liidu ühe väiksema liiduvabariigi Eesti NSV õitsva rajooniga, mille keskuseks oli veidi enam kui 700-aastane Viljandi. Suures osas kujundas nõukogudeaegset elu-olu nn Viljandi majanduseksperimendi korras rajatud suur rajooni agrotööstuskoondis. Seda külastas augustis 1977 koguni NSV Liidu Ministrite Nõukogu esimees ja Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee juhtiva organi, poliitbüroo liige Aleksei Kossõgin. Oma visiidi ühe sihina külastas kõrge valitsusjuht Tallinnas ehitatavaid olümpiaobjekte. Enne Moskvasse naasmist tõi seninägematult uhke autokorteež Kossõgini Viljandi rajooni. Viiratsis vaatas Kossõgin üle maailma esimese kosmonaudi Juri Gagarini auks nimetatud nädissovhoostechnikumi sealihä tootmise suurkombinaadi, kus ta esmajoones huvitus – toonase terminoloogia kohaselt – loomakasvatuse kontsentratsiooni tulemustest. Veel käis Kossõgin Leie piimakarjafarmis.

Kevadtalvel 1992 pakkusid Viljandi linn ja maakond trööstitut vaatepilti. Suurtes ja kõigi mugavustega linna ja maa paneelelamutes polnud enam mingeid mugavusi, sest maju köeti vähe ja tihti immitses köögipliidi gaasipõletil nii napp tuleleek, et vaid raskustega sai keeta teevett. Bensiini peaaegu polnud ja nii hoiti hädapäraselt töös vaid operatiivõidukeid ja esmavarustamise veomasinaid ning üks linna läbiv bussiliin. Öötundidel kustutati suurem osa linna tänavavalgustusest. Linna ja maakonna toidu- ja tööstuskaupluste lettidel valitses tühjus, mõningad toidukaubad olid lühemat või pikemat aega saadaval vaid talongide alusel. Mõnikord paigutati üksikud, vähimagi nõudluseta ebakvaliteetsed kaubad laiali üle suurte riulite, et jätta vähegi paremat muljet. Nõukogude rubla väärtus langes nädalate ja lõpuks lausa päevadega, hinnalist välisvaluutat leidis vaid vähestel. Lõpuks tekkis järsus hinnatõusuolukorras sularahakriis, polnud enam piisavalt isegi väheväärtuslikke „lepalehti“ ehk veel kehivaid rahatähti, kasutusele võeti isegi tšekiraamatud. Senise hinna-, varustamis- ja müügisüsteemi kokkuvarisemise tagajärjel hakkasid linnades ja maal suurettevõttet lagunema, siin-seal valmistus mõni asutus oma tegevust lõpetama. Räägiti väikeette-

võtete erastamisest ja peremehetunde tekitamisest, aga vähesed teadsid selle tähen- dust. Tööpakkujate kuulutused olid kohalikust ajalehest kadunud, tööotsijad aga ei teadnud, kuhu oma murega pöörduda.

Uute nähtustena töötasid erakauplused ja era-teenindusettevõtted, asutati uusi pankasid või avati pangafiliaale, avati isegi välismaiste sõiduautode müügikohti. Ette- võtlik mõte jõudis niikaugemale, et kevadel 1992 andis paar kuud saateid eetrisse Vil- jandi kommertstelevisioon. Tõsi, nende saateid sai näha enamasti pärast keskööd, kell 00.30–2.20, mõne filmi lisandudes koguni poolteist öötundi rohkem. Näib, et juba kevadel 1991 tekkis Mulgimaale esimene rublamiljonär ning aasta hiljem oli neid tuntavalt rohkem. Kuskil liikus raha ja kuskil liikus Viljandi sõpruslinnade saa- detud humanitaarabi, kas toidupakkide või kasutatud riietena.

Viie aastaga muutus ühiskond tundmatuseni. Aastakümneid ainuvalitsenud Eestimaa Kommunistlik Partei andis oma võimu 1989. aasta lõpus üle vastvalitud rajooni-, linna-, alevi- ja külanõukogudele, millest said mõne nädalaga maakonna ja selle haldusüksuste volikogud. 1991. aastal tekkisid esimesed uutel alustel toimivad omavalitsusüksused. Kommunistlik partei üha nõrgenes ja ridamisi asutati uusi ühen- dusi, liikumisi, survegrupe. Paralleelselt kulgesid ulatuslikud poliitilised, majandus- likud ja sotsiaalsed reformid.

Üldistavalt võib öelda, et aastatel 1987–1992 käis üle Viljandi linna ja rajooni/ maakonna kaks võimsat tormi, mis muutsid aastakümnete jooksul väljakujunenud ja igati harjumuspärast elu kohati lausa tundmatuseni. Ajaline määratlus jääb küll mõneti tinglikuks, sest ühiskondlik-poliitiline torm kogus 1987. aastal alles hoogu, tõustes harukordselt jõuliselt esile 1988. ehk laulva revolutsiooni aastal. Ühiskond- lik-poliitiliste protsesside kulminatsiooniks kujunesid mõned päevad augustis 1991, mil Nõukogude Liidus üritati korraldada riigipööret. Need olid augustiputši üli- malt ärevad päevad ja ka ööd. Sotsiaal-majanduslik torm hakkas järk-järgult hoogu koguma 1990. aastal ja selle ehk kõige kõvemad iilid puhusid 1991. aasta lõpus ning 1992. aasta alguskuudel.

Järgnevatel lehekülgedel on püütud kirjeldada ja kokku võtta elu Viljandimaal aastatel 1986–1992. Algne mõte oli keskenduda Sakalamaa Rahvarinde ja selle kesk- toimkonna tegemistele, võttes käsitluse aluseks SRRi kesktoimkonna liikme Valli Veigeli omaaegsed märkmed. Kuna SRRi kesktoimkond tegeles eriti just aastatel 1988 ja 1989 kõikvõimalike küsimustega, siis hakkasid paljud teemad kohe mitmele poole hargnema. Nii tuli kõigepealt kirjutada pikem ülevaade Viljandimaa lähteolukorrast suurte muudatuste eel. Murranguaega on esmajoones käsitletud Veigeli märkmete laiendatud kommentaaridena. Raamatu kolmas osa käsitleb karmi aastavahetust 1991/1992 ja 1992. aasta esimesi kuid, mil polnud veel sugugi selge, mis saab augus- tiputši käigus iseseisvuse taastanud Eesti Vabariigist ja kuidas läheb elu edasi Viljan- dimaal. Kas ja kelle jaoks hakkab tunneli lõpust juba paistma valgus? Millal ja millise hinnaga?

Viljandi linn ja rajoon aastast 1986 kuni sügiseni 1988

Laupäeval, 1. oktoobril 1986 ilmus tavapäraselt Eestimaa Kommunistliku Partei (EKP) Viljandi Rajoonikomitee ja Viljandi rajooni rahvasaadikute nõukogu ühine häälekandja Tee Kommunismile. Ajalehe ülaosa kaunistas harjumuspärane loosung „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!“. Mida loosung tähendab, kes kellega ja kuidas võiks ühineda ja veel eriti teisel pool raudset eesriiet elavate proletaarlastega, selle üle ei mõtisklenud ilmselt enam mitte keegi. Lehe üksiknumbri hind oli kolm kopikat.

Selleski lehes käsitleti igati tavapäraseid teemasid, nii nagu ka eelnevatel kuudel ja aastatel. Esiküljel tutvustas omi mõtteid läheneva Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu (ELKNÜ, komsomol) Viljandi rajooniorganisatsiooni XXIII konverentsi delegaat Rait Priks. Ta töötas teenindustootmisvalitsuses kellassepa-graveerijana, kuulus selle asutuse 123-liikmelisse komsomoliorganisatsiooni ja pidas seal komsomoligrupi organisaatori ametit. Järgnes portreelugu Viljandi Rajooni Agrotööstuskoondise Vambola kolhoosi ametiühinguorganisatsiooni juhust Juhan Kontsist. Suure agrotööstuskoondise ametiühingu organisatsioonis töötas palgalisena 16 ja ühiskondlikel alustel koguni 45 ametiühingukomitee esimeest, sh kommunist Juhan Konts, kes igapäevase põhitööna juhatas töid-tegemisi majandi ehitusmaterjalide laos.

Teisel leheküljel tehti juttu mõni nädal tagasi tegevust alustanud linna karskusklubi tiheda programmiga avaõhtust ning arutleti üleliidulist propagandistide päeva tähistanud Viljandi Tarbijate Kooperatiivi õppegrupi tegemiste üle. Avaõppusel käsitlesid propagandistid teemat „XII viisaastak on meie maa sotsiaal-majanduslikus arengus toimuva põhjaliku murrangu viisaastak“, kusjuures üldteema jagati mitmeks alaosaks. Kolmandale küljele mahtus paar kergemakaalulist artiklit, kus jutuks võeti lauluarmastus ja 5. keskkooli noortekoori Kvint ekskursioon Hiiumaale. Lehest sai teada, et Kärdla koolil on kauaaegsed sidemed Viljandi 5. keskkooliga just „tänu kommunistlike noorte kokkupuudetele“.

Kolmanda lehekülje alaosa täitis pikem artikkel „Kodukanditruudus“. Ajakirjanik Endel Roosimägi usutles Viljandi rajooni täitevkomitee kauaaegset sekretäri Heinrich Blumbergi seoses tema läheneva 60. sünnipäevaga. Olgu kohe öeldud, et toona ses võimustussteemis peeti täitevkomitee sekretäri esimehe ja aseesimehe järel tähtsuselt kolmandaks isikuks. Ametlikel üritustel esitleti teda kui seltsimees Blumbergi

Kodukanditruudus

(3. lk. järg)

kahe käega. Paljud iidised nimed on sõjajärgsel ajal muudetud tõepoolest meelevaldselt. Näiteks on vanadele viljandlastele seni lähedased Lossi ja Lutsu tänav. Ka «Sakala» ajalehe nimenä jätk ennistamist. Kujutas ju «Sakala» tema asutamise ajal endast ikkagi progressiivse suunitlusega ajalehte. Määravaks ei tohiks olla see, mis oli «Sakala» kodanlikul ajal, siis oli ta ju vaid tolle ühiskonna ajutine produkt. Nimi väärneb taastamist seda enam, et see on kasutusel ka paljude, mitte ainult vanemate, vaid isegi keskealiste lehelugejate kõnepruugis. Olen seda tähele pannud ajalehekioski juures järjekorras seistes.

Esimese «pääsukese» ennistamise suunas olemegi juba lendu lasknud. Rahvasaadikud tegid ettepaneku nimetada Nuia alev taas Karksi-Nuiaks, nagu ta seisab paljudes vanades ajalooürikutes. Nõukogude organid ja teised ametkonnad peaksid endale selgeks tegema, milliseid nimesid oleks vaja põhjendatult muuta. Praegu on see vaid üksikute entusiastide mõttevaldus, kuid väärneb igal juhul toetust. Sama teema arenduseks veel üks mõte: Viljandimaaga on seotud paljude revolutsioonäärde ja progressiivsete kultuuritegelaste elu, paraku aga on meie asutustel, ettevõtetel ja tänavatel üsna

vähe nende nimesid. Kas ei taastuks ka selle üle aru pidada?»

● **Mida arvate Viljandimaast kui kodukandi patrioote?**

«Vaja oleks taastada mulgi positiivne uhkus. Pakun siinjuures eeskujuks saarlased. Kui lähed Kingisseppa, siis tuleb tahtmine austusest müts maha võtta. Ma ei ole näinud meie vabariigi üheski paigas nii palju restaureerimist kui Saaremaal, ehkki nendegi võimalused vaevalt et suuremad on kui kuskil mujal. Sooviksin, et ka Mulgimaa noor põlvkond võtaks kätte ja näitaks, milleks ta võimeline on.»

● **Teie isa, omaaegne kinofitsiooniosakonna juhataja Jossel Blumberg oli põhimõttekindel ja sõnakas rahvamees. Mida olete temalt eeskujuks võtnud?**

«Isalt olen õppinud kõige rohkem suhtlemist inimestega. Ehkki ma pole pidanud kuigi palju töökohti, on mul üsna palju häid sõpru ja tuttavaid. Suurimaks tunnustuseks endale pean seda, et paljud endised ja praegused viljandlased, olenemata nende eest, kutsuvad mind eesnime pidi. See kaalub üles ükskõik millise autasu.»

● **Teid tuntakse ka huumorimeelse mehena?**

«Kellel huumorimeelt ei ole, on elus millestki olulisest ilma jäänud.»

Küsitlenud Endel Roosimägi

EVALD REIERI šarž

Viljandi Rajooni RSN
Täitevkomitee kauaaegne sekretär Heinrich Blumberg avaldas oma 60. sünnipäeva usutluses esmakordselt trükisõnas arvamust, et kohaliku lehe ajalooline nimi tuleks ennistada.
Tee Kommunismile, 1. oktoober 1986, lk 4

Heinrich Blumberg 60.
Evald Reieri šarž.
Tee Kommunismile, 1. oktoober 1986, lk 3

ja ta töötas rajooni täitevkomitee sekretärina juba novembrist 1958, olles esimesel aastal küll sekretäri kohusetäitja. Aastakümnete jooksul vahetus kuus täitevkomitee esimeest, aprillis 1986 ametisse kinnitatud Rein Triisast sai Blumbergi seitsmes ülemus.

Neljandal küljel anti teada lähenevast traditsioonilisest poliitpäevast, kus seekord oli plaanis arutluse alla võtta Viljandi rajooni 1986. aasta rahvamajandusplaanide ja sotsialistlike kohustuste täitmise käik, samuti jätkus ülevaade propagandistide tegevustest ja intervjuu Blumbergiga. Usutluse lõpupoolel märkis Roosimägi, et üleliidulisest ajakirjandusest (nn keskajakirjandusest) sai meilgi alguse mõttevahetus vanade kohanimedega ennistamise üle. „Mida ajaloolist annaks taastada Viljandist?“ küsis ajakirjanik. Täitevkomitee sekretär arvas, et paljud ajaloolised nimed muudeti sõja järel meelevaldselt, näiteks Lossi ja Lutsu tänava nimi. Blumberg lisas: „Ka „Sakala“ ajalehe nimena vajaks ennistamist. Kujutas ju „Sakala“ asutamise ajal endast ikkagi progressiivse suunitlusega ajalehte.“ Blumberg rääkis veel ühest tähelepanekust: mõned linlased küsivad ajalehekioskist jätkuvalt Sakala lehte. Olgu siinkohal lisatud, et Lossi tänav kandis sel ajal Eesti NSVs ülistatud revolutsionääri Viktor Kingissepa nime, kel Viljandiga polnud ealeski olnud mingit seost. Lutsu tänavat nimetati siis Säde tänavaks.

Tagantjärele targana saab julgelt kinnitada, et XII viisaastak (1986–1990) tõi Eesti sotsiaal-majanduslikku arengusse tõesti põhjaliku murrangu. Küll sellise murrangu, mida nõukoguliku tüüpilise viisaastaku planeerijad aastal 1985 kindlasti ei osanud isegi oma halvimates unenägudes ette näha. Ning Blumbergi kaks nappi lauset ajalehe nime muutmise kohta tähendas ehk omal moel – küll üsnagi kaudselt –, et murrangu saavutamiseks ongi vaja senise Eesti NSV olukorra muutumist. Millestki tuleb ka Viljandimaal alustada!

VILJANDIMAA LÄHTEOLUKORD

Eesti NSV viimasel kümnendil peeti Viljandimaad igati tugevaks ja arenenud põllumajanduslikuks piirkonnaks. Rajooni au ja uhkus oli aastatel 1969–1982 mitmes järgus ehitatud suur tööstuslik seakombinaat. Austuse Märgi ordeniga autasustatud Gagarini-nimelise nädissovhoostehnikumi eksperimentaalne seakombinaat koosnes kuuekorruselisest nuumaosakonnast, ühekorruselisest poegimissigalast ja administratiivhoonest. Suurem osa sigade kasvatamiseks vajalikust jõusöödast saadi Viljandi teraviljasaaduste kombinadist.

1975. aastal moodustati EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu määruse nr 368 alusel kogu Viljandi rajooni hõlmanud territoriaal-harukondlik põllumajanduskoondis, mis oli hiigelsuures Nõukogude Liidus esimene omataoline. Eksperimentaalne Viljandi Rajooni Põllumajanduskoondis loodi katsetuse korras, kusjuures vastava loa andis koguni NSV Liidu Ministrite Nõukogu, sest koondisse

liideti riikliku ja kooperatiivse omandiga majandid, kolhoosid ja sovhoosid. Majandite kõrval lülitati koondisse veel põllumajanduslikku tootmist teenindavad ja põllumajandussaadusi töötlevad ettevõtted ning tootmispiirkondade (regioonide) kaudu kuulus sinna ulatuslik sotsiaal-elukondlik sfäär. Mõne aastaga loksusid eri ametkondlike huvidega asutused suures koondises enam-vähem paika ja administratiivselt püüti vähendada vastuolusid tootmisharude vahel. Peagi paranesid paljud majandusnäitajad. Hiljem sai põllumajanduskoondise uueks nimeks Viljandi Rajooni Agrotööstuskoondis, mille eeskujul alustas 1979. aastal tegevust Pärnu Rajooni Agrotööstuskoondis. Sügiseks 1981 loodi agrotööstuskoondised teisteski rajoonides, kevadel 1983 alustas kõrgema juhtorganina tööd Eesti NSV Riiklik Agrotööstuskomitee. Just Viljandi rajooni ja Eesti NSV kogemustele tuginedes loodi agrotööstuskoondised veel mõnes NSV Liidu piirkonnas.

Viljandi agrotööstuskoondist juhtis alates selle asutamisest Ülo Rahula, kes varem oli juhtinud rajooni põllumajanduse tootmisvalitsust. Rahula sai Eesti põllumajanduslikes ringkondades tuntuks juba Rapla rajooni peaaagronoomina ning teda peeti otsekoheks, uuendusmeelseks ja järjekindlaks tippjuhiks. Ta kuulus Kehtna näidissovhoosis Eesti NSV esimese künnivõistluse algatajate hulka. Kuna Rapla maal, Rahula kodukohas, polnud talle kõrgemat töökohta pakkuda, siirdus ta Viljandi rajooni. Hiljem sai suure põllumajanduskoondise käivitamisest Rahulale uus tõine väljakutse, mis nõudis laia haaret ja uut lähenemist paljudele probleemidele. Asutuste uus juhtimismudel ja uus juhtimise-alluvuse süsteem, muutunud varustus-

Viljandi Kolhoosidevahelise Ehituskontori (KEK) puidutsehhi sisevaade. Aprill 1987.

Foto: Kalju Liiv, Rahvusarhiiv

käinud Velikije Lukis, kus neile jättis sügava mulje NSV Liidu kangelase Aleksandr Matrossovi nimelises linnapargis olnud värviline purskkaev. Kohalikud ütlesid uhkustundega, et selle projekteeris Velikije Luki insener, Suure Isamaasõja veteran ja personaalpensionär Aleksandr Loginov. Viljandis alustati tööga 1979. aastal. Kõigepealt likvideeriti Pioneeride pargis vana ja amortiseerunud purskkaev. Uus värvipurskkaev oligi koopia Velikije Luki linna ehtinud analoogilisest rajatisest. Pilkupüüdev purskkaev Pioneeride pargis töötas nädalas viiel päeval kell 14–01.00, viimased kaks tundi valgusefektidega, kus värvid aina vaheldusid. Esmaspäeviti ja neljapäeviti pumpa tööle ei pandud.

Suvel ja sügisel 1982 peeti seoses helilooja Mart Saare 100. sünniaastapäevaga linnas ja rajoonis mitmeid üritusi, mis üha tugevneva poliitilise surutise oludes tekitasid mõnevõrra rahvuslikku kõlapinda. Alates 1980. aastate algusest kogusid populaarsust augustikuised vanamuusikapäevad, kuhu augustist 1983 lisandusid esmakordselt vanamuusikute tasuta tänavakontserdid. Paar korda aastas jõudis siia mõni teater oma külalisetendustega, veelgi harvem mõni džäss-ansambel. Aeg-ajalt peeti rajooni alevites-külades kodukandipäevi ja folklooripäevi. 21. septembri õhtuti süüdati Vanamõisa külas 1217. aasta Madisepäeva lahingu auks mälestuslöke. Traditsioonilistest spordiüritustest oli tuntuim 11,5 km pikkune jooks ümber Viljandi järve, mis sai alguse juba juulis 1928. Siis läks rajale kuus meest. 1966. aastal startis 130 jooksjat, mais 1983 ületati märgiline tuhande osavõtja piir, sest võistlust alustas koguni 1267 jooksjat. Kooliõpilased silkasid kevaditi ümber Paalalinna paisjärve.

VILJANDI TÄHISTAS OMA 700. SÜNNIPÄEVA

1983. aastal tähistati suurejooneliselt, pea läbi terve aasta linna 700. aastapäeva: toimus teaduslik konverents „Kodulinn Viljandi“ ja avaldati samanimeline artiklite kogumik, ilmus värvifotoalbum „Viljandi“ ja biograafiline väljaanne „Viljandi läbi aegade“. Tallinna ülemustelt luniti välja värv kesklinnas pisut enam kui viiekümne luitunud maja ülevõõpamiseks, milleks kulus koguni kaks suve. Eesti Telefilm väntas filmi „Järvelinn Viljandi“, trükiti vimpleid, kilekotte ja tuletikkude suveniirtoose. Suveniiridel sai näha igipõliseid motiive: Viljandi paadimees, rippsild, lossimäed. Juubelisündmuste puhuks ehitati uuesti üles lossivaremete vabaõhulava, kus etendus Aino Kalda näidend „Mare ja ta poeg“, mida ikka suviti üle mängiti. Raekoja ukse kohale paigaldati värvilise kipsist linnavapi asemele kohrutatud vaskplekist vapp. Kohale saabusid sõpruslinnade esindajad, sh NSV Liidu-Soome sõprusühingu kaudu Porvoo linnavolikogu kolmeliikmeline delegatsioon ja 60-liikmeline meeskoor Porvoo Mieslaulajat.

Tähistamise kulminatsiooniks kujunes 23. september, linna „fašistlikest röövullatajatest vabastamise aastapäev“. Päev oli soe, ent sügisele omaselt aina tugevneva vihmaga. Pärastlõunal asetasiid partei- ja nõukogude asutuste juhid ning esindajad juba

Nõukogude Liidu sotsialistliku töö kangelase ja Lenini ordeni kavaleri, Iževski masinatehase peadirektori Vassili Tarassovi kaasabil õnnestus septembris 1983 Viljandi 700. aastapäeva tähistamisel korraldada võimas saluut ja ilutulestik.
Foto: Internet

lausvihmas rituaalsed pärjad Nõukogude sõjameeste ühishauale Uueveskil, sealt siirduti Ugalasse pidulikule koosolekule. Linna täitevkomitee esimees Aleksander Sepp jõudis Ugalasse täiesti läbimärja pintsakuga. Tema kimbatust märkas täitevkomitee kommunaalmajanduse osakonna juhataja Ants Helinurm, kes kohe viipas käega. Nii vahetati kiiruga lava taga pintsakud ja Sepp võis peagi asuda pidama ettekannet mineviku ja tänapäeva Viljandist. 21. septembril oli Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium andnud välja seadluse Viljandi linna autasustamise kohta ülemnõukogu presiidiumi aukirjaga linna töötajate edu eest majanduslikus ja kultuurilises ülesehitustöös. Aukirja andis Aleksander Sepale Ugalas üle ülemnõukogu presiidiumi esimees Arnold Rüütel.

Aleksander Sepp meenutas jaanuaris 2018 raamatu autorile: „Sain EKP Viljandi Rajoonikomitee esimehelt Rein Elvakult korralduse tulla koos temaga päev varem Ugalasse, et üheskoos üle vaadata lava, presiidiumilaud ja toolid, saali kaunistused jm. Elvak vaatas saalist lava poole ja äkki küsis: „Mis värvi on lava eesriie?“ Vastasin, et pruun. Elvak küsis, kas ma tean, mida pruun värv tähendab? Vastasin eitavalt. Elvak kinnitas sealsamas: pruun on fašismi värv, annan sulle nüüd aega ühe ööpäeva, et selle lava eesriie välja vahetada ja kui asi korras, siis helista mulle!“ See oli uhiuus eesriie, mida kooti ARSis peaaegu kaks aastat ja mis kinnitati lava ette alles päev varem. Nii Sepp kui ka Ugala juhtkond sattusid suurde segadusse, sest kust leida nii kiiresti uus, erimõõtmeline soliidne kangas, kuidas see kinnitada lae alla jne. Siis sekkus ärevasse vestlusse Ugala töötaja, kes teatas: meil on võimas valguspark, teeme meie prožektoritega eesriidest sellise värvi nagu tahate! Katsetuste järel nähti järgmisel varahommikul teatri saalist juba punakat värvi eesriiet. Sepp kogus veidi julgust, helistamaks Elvakule. Parteijuht tuli kohale, jäi nähtuga rahule ja ta rõhutas täitevkomitee esimehele, et näe, kõike on võimalik saada, kõike saab korraldada.

24. septembril avati järve ääres, Tartu ja Roo tänava läheduses Sõpruspark. Kevadel 1983 oli sinna istutatud kolm puudesalu, mis moodustasid arvu 700. Aastatepikkune telefoni saamise järjekord lühenes tublisti, sest linn sai korraga juurde 800 telefoniabonenti.

Tõeliseks üllatuseks kujunes 23. septembri õhtul 21 aupaugu (saluudi) laskmine koos seninägematu ilutulestikuga. Midagi sellist polnud varem Viljandis olnud. Korralduskomitees tundis Aleksander Sepp ürituste aastaplaani kokku pannes kogu aeg puudust eriti efektsest üritusest. Sepp tundis Iževski metallurgiakombinaadi peadirektorit, NSV Liidu sotsialistliku töö kangelast ja Lenini ordeni kavaleri Vassili Tarassovit, kes armastas suviti puhata Baltikumis. Viimane omakorda tundis hästi NSV Liidu kaitseministrit, marssal Dmitri Ustinovi, kes sageli puhkas Iževskist viis kilomeetrit eemal olnud riiklikus suvilas, palkmajas. Nii saigi Sepp Tarassovilt telefonitsi teada, et Ustinov on peagi tulemas lühikesele puhkusele. Sepp sõitis küll kiiruga Iževskisse, ent kohapeal selgus, et kaitseminister oli naasnud Moskvasse. Tarassov tegi – ilmselt lohutuseks – ettepaneku vaadata üle marssali suvila, mille ees seisis üks tema ametiautodest. Suvila valvur lasi ministrile tuttava peadirektori koos tema külalisega territooriumile ja hoonesse. Seal, Ustinovi töökabinetis, seisis laual mitmed telefonid, sh üks telefon NSV Liidu riigivapiga. Ilmselt veidi napsi võtnud Tarassov haaras hetkelise emotsiooni ajal selle telefoni toru ja kuulis kohe teisest telefonitorust: „Nõukogude Liidu kaitseministri sm Ustinovi eesruum!“ Peadirektor Tarassovi kaasabil õnnestus Sepal peagi sealsamas saada ühendus Ustinoviga. Kaitseminister nõustus algul tegema Viljandile erandi, lubades seal teha 20 aupauku, mida korra kohaselt anti saluudina ainult liiduvabariikide pealinnades. Saluudi reglemendis nimetati kahekümne esimest aupauku „rahvaste sõpruseks“ ja kehtiv kord lubas teha 21 pauku ainult NSV Liidu kangelaslinnade saluudiga. Lõpuks heldis 75-aastane kaitseminister, lubades erandkorras tema jaoks vähetuntud liiduvabariigi täiesti tundmatu väikelinna täitevkomitee esimehe palvel lasta Viljandi 700. aastapäeva puhul õhku 21 aupauku. Aleksander Sepa mälestuste järgi olnud vististi ka juttu, et Iževski-lähedane Ustinovi palkmaja on valmistatud just Eestis. Igal juhul väljastas NSV Liidu kaitseministeerium marssal Ustinovi allkirjaga käskkirja ning masinavärk läks tööle.

Saluudi tehnilise korralduse eest vastutas Elva lasketiiru kauaaegne direktor, pürotehnika insener Mihkel Päärde, kes oli lõpetanud Moskvas NSV Liidu suurtükiväeakadeemia pürotehnika teaduskonna. Sel ajal töötas Päärde Balti sõjaväeringkonna staabi pürotehnilises teenistuses ning omas Eestis ainsana vajaliku taseme pürotehniku diplomit. Ta oli varem korraldanud saluute Tallinnas ja 1982. aastal Tartu Riikliku Ülikooli asutamise 350. aastapäeva tähistamisel. Saluudi laskmiseks kasutati nn mortiiire ja mõni relv toodi rongiga Viljandisse koguni Moskvast. Erineva kaliibriga, 110–230 mm mortiiirid olid pealtnäha suured torud, mis paigutati laskeasendisse veidi erinevate nurkade all, saluuti juhiti lähedalolevast juhtpuldist. Kuna mortiiire oli ikka vähe, siis Mihkel Päärde 2018. aastal raamatu autorile räägitud mälestuste järgi tegid ühe Tartu katseremonditehase eksperimentaaltsehhi töömehed tema tellimusel jooniste järgi mõne toru isegi Tartus valmis. Päärde otsustas paigutada mortiiirid koguni kesklinna, tarbijate kooperatiivi õuele. Saluudi laskmine otsustati ajastada

täpselt piduliku miitingu lõppu, millest anti Päärdele teada omaette süsteemi abil. Päärde oli murelik, sest 23. septembril sadas tugevat vihma ja ta kartis, et efekt jääb väikseks. Õhtutundidel otsiti kiiruga kilet, et torud mõneks ajaks kinni katta. Igal juhul lasti suurte pidustuste kulminatsioonina õhtuhämaruses õhku saluut, millele järgnes ilutulestik. Suur rahvahulk jälgis seda Nõukogude väljakult.

Täitevkomitee esimees Aleksander Sepp sai juubeliaasta korraldustööde pingega endale hallid juuksed. Muuseas, olgu märgitud, et keskkooli järel tahtis Sepp õppida lennuki tüürimeheks Riia sõjaväelises lennukoolis, aga konflikti pärast ühe sealse ohvitseriga tuli ta edukate sisseastumiseksamite lõpupoolel Riist tulema. Kõrgkooli-õpingute ajal jõudis Sepp poksis Eesti NSV meistriklassi.

Kui suur pidu lõppes, jätkus argielu. Pealtnäha võis eluga rahule jääda: tööd jätkus kõigile, rajooni põllumehed said üldjuhul suurema töötasu kui nende ametikaaslased mitmes Eesti NSV rajoonis, elu-olu rajooni keskses ja maapiirkondades oli enam-vähem võrdne, maainimeste igakuine keskmine töötasu ületas enamasti linlaste keskmise palga.

Ent juba paar-kolm aastat hiljem sai selgeks, et kiiruga ülesvuntsitud kesklinn hakkab taas luituma ja nüüd oodati majade värvijaid Valgevene NSVst. Armetus olukorras vanalinn ja seda ümbritsev tsoon lagunes üha enam ning keegi ei suutnud

Sajad ja sajad inimesed tunglesid-tõuklesid, et Paala kaubahalli avatseremoonia järel kohe kauplusesse tormata. Korra hoidmiseks läks vaja isegi miilitsatöötajate abi. 21. oktoober 1987.

Foto: Viljandi Muuseum

otsustada, mida tuleks üritada restaureerida ja millised lobudikud lammutada. Suuri lootusi linna välisilme parandamisel asetati restaureerimisvalitsuse jaoskonnale, mis alustas tööd 1986. aastal.

Linna üheks suursündmuseks kujunes kauaoodatud kaubahalli avamine Paalalinnas 21. oktoobril 1987. Seal oli müügisaali pindala 503 m², ostjaid teenindas 37 töötajat ning kõrval- ja abiruumides oli ametis 80 inimest. Selvekaupluse juurde kuulus 28-kohaline kohvik. Kaubahalli avamise eel ootasid sajad inimesed kannatamatult ametlike kõnede lõppu, et kohe rünnata poodi. Nii tuli kohaliku lehe reportaažis nentida, et „kahjuks läks seegi kord uudistajate vaoshoidmiseks tarvis miilitsatöötajate abi.“ See oli esimene uus ja moodne kauplusehoone, mis Viljandisse sõjajärgsetel aastatel ehitati. Omal moel näitas see selgelt nõukogude aja viletsust Viljandis, sest sõjast oli möödas juba üle 40 aasta.

MIS RIIVAS ERITI SILMA?

Esmajoones just väliskülalisi hämmastas otse Viljandi kesklinnas, ühe kõige tähtsama ristmiku juures kahel pool teed paiknenud Nõukogude armee sõjaväeosa. Nn Dolli villas asus väeosa staap ja sõjaväelinnaku selles osas olid garaažid, söökla, laatsaret, laod jm hooned. Bussijaama poole jääval väeosa territooriumil paiknesid kahekorru-seline kasarmu, õppehoone, laod, veoautode park jm. Väeosa sõdurid ja ohvitserid kandsid linnas-rajoonis liikudes Nõukogude armee dessantväeosade (BΔB) vormiriietust ja neid peeti dessantväelasteks. Teinekord jooksid hommikuti dessantväelastele omastes sini-valgetriibulistest spordisärkides sõdurpoisid ümber Paala järve.

Tegelikult paiknes kesklinnas Nõukogude Liidu Relvajõudude Kindralstaabi Luure Peavalitsuse (GRU) 4. üksik eriotstarbeline brigaad (Nõukogude armee sõjaväeosa nr 77034). See väeosa formeeriti 1962. aastal Riias ja dislotseeriti peagi ümber Viljandisse. Brigaadi kuulusid staap, kaks pataljoni ja sidepataljoni koos väikeste abiüksustega.

1980. aastate lõpupoolel ei teadnud ilmselt 98% või isegi 99% viljandlasi GRU (sõjaväeluure) olemasolust, sedavõrd salastatud oli NSV Liidus igasugune teave nende kohta. Väeosa sõjameestel tuli vahetu sõjaohu korral või sõja alguspäevil hüpata 7–8-liikmelistes gruppides langevarjudega vastase territooriumile ja teha seal kindlaks varjatud-maskeeritud sõjalised objektid. Nende koordinaatide edastamisele pidi peagi järgnema NSV Liidu raketivägede löök. Samuti käsitles nende väljaõpe kaugluure muid tegevusi, strateegiliste objektide õhkamist, varitsuste korraldamist jms. Sisuliselt oli tegemist diversantidega ja selliseid eriotstarbelisi väeosasid leidis suures Nõukogude Liidus vaid kümnekond. Mõnedel andmetel pidi GRU 4. brigaad otsese sõjaohu või sõja korral opereerima Beneluxi maades, Taanis jt Skandinaavia rii-kides. Samuti on andmeid, et Viljandi sõjaväeüksus oli vähemalt kahe luuresatelliidi pidevas jälgimispiirkonnas. Satelliidid lendasid üle linna iga kahe ja poole tunni järel,

neist üks töötas infrapunase kiirguse mõõtmise põhimõttel ja teine luuras teleseadmetega. Luuresatelliitide ülelennu fikseerisid regulaarselt omakorda väeosa vastavad seadmed. Hinnanguliselt võis 1980. aastate lõpus väeosas teenida 400 heade sportlike eeldustega sõjameest, neist ligikaudu neljandik ohvitseri. Mõnedel andmetel oskas ligikaudu 2/3 ohvitseridest head saksa ja 1/3 inglise või prantsuse keelt. Tegemist oli tüüpilise kadreeritud väeosaga, kuhu sõjaohu puhul pidi kiiresti lisanduma ligikaudu 2000 meest. Viimaste varustus paiknes Riia tänava lõpus, Männimäe lähedal ladudes. Brigaadi juhtkonnale allus veel Riias asunud üksik eriotstarbeline salk (sõjaväeosa nr 33743). On andmeid, et selle üksiksalgale isikkoosseisu moodustasid professionaalsed kõriloikajad, kelle põhiülesanne oli vajaduse korral tappa välisriikides võtmeisikuid.

Sakala kalender 2015 toob ühe huvipakkuva meenutuse: ilmselt nii aastal 1990 või 1991 ostis üks sõjamees väeosa vahetus läheduses olnud Sakala kauplusest saia. Järjekorras küsinud üks ägedam eesti mees eesti keeles: „Kas on ka värske sai, kuradi okupant?“ Sõdur tõstnud pilgu ja vastanud puhtas eesti keeles: „Täitsa soe veel jah!“ Selline seik võis tõepoolest aset leida, sest väeosas teenis 1980. aastatel nii 10–15% eesti noormehi, sh isegi mõned Viljandist armeeteenistusse kutsutud noormehed, kes said kõigepealt mõnes Venemaa sõjaväelaagris poole aastaga esmase väljaõppe. Väeosa sõdurid tegid sageli keerulisi harjutusi, sh langevarjuhüppeid ja tihti joosti täisvarustusega kas Välustest (18 km) või koguni Võhmast tagasi oma väeossa.

Olgu siinkohal lisatud ka teised tähtsamad rajoonis asunud Nõukogude armee sõjaväeobjektid: Karksi-Nuia lähedal (Rutu) asus raketibaas (33 ha), Suislepa taga-

Kesklinnas riivasid nii viljandlaste kui ka linna külaliste silma noortekoloonia näotud hooned, tarad ja traattõkked. 1991.

Foto: Erik Prozes, Rahvusarhiiv

klubis algas 8. märtsi õhtul kell 19 ansambli Music Service saatel tantsuõhtu neile, kel aastaid üle 21. Märtsikuu ühtse poliitpäeva teema oli 11. märtsil „Töötajate aktiivsus ja looming on uutmise alus“.

Laupäeval, 18. aprillil toimus Lenini 117. sünniaastapäeva auks traditsiooniline laupäevak. Kauplused tegid tavapärasest tööd, raudteejaamas tühjendati kiirendatud korras saabunud vaguneid ja teemontööride olmeruumi paigaldati uus infostend ning Tartu konservitehase Viljandi tsehhis täitis kolmas vahetus 7065 purki peedikuubikutega. Nuiä EPTs tegi põhitööd 636 inimest ja lisaks tegeles 145 töötajat heakorratöödega. Parteikomitee töötajad eesotsas Elmu Peegiga koristasid usinalt rajooni kultuurimaja hoovi.

Tööraha rahvusvahelise solidaarsuse päeva, 1. mai eel tehti kokkuvõtted I kvartali sotsialistlikust võistlusest rajooni tööstus-, ehitus-, kaubandus-, teenindus- ja kommunaalteenuste ning automajandite vahel. Mõnevõrra erandlikult algas pidupäevaselt dekoreeritud Nõukogude väljakul 1. mai miiting hommikul kell 10, peakõnelejana astus üles Elmu Peek. Paatosest pulbitsevate kõnede järel anti I kvartali sotsialistliku võistluse võitjatele üle rändpunalipud ning sellele järgnes töötajate ja õppurite pidulik rongkäik. Võidupäeval, 9. mail, korraldati Suures Isamaasõjas saavutatud võidu 42. aastapäeva auks Uueveski kangelaskalmistul ning Huntaugu ja Järveotsa vennaskalmudel töötajate miitingud ja asetati pärjad-lilled obeliskide ette. 11. mai tõi töötajateni järjekordse poliitpäeva, kus põhiteemana arutati rajooni majandusliku ja sotsiaalse arengu tulemusi ning komsomoli osa uutmises. 19. mail marssisid kesklinna tänavatel Viljandi Rajooni Pioneeriorganisatsiooni Nõukogu eestvõttel koolide malevad, tähistamaks nii üleliidulise pioneeriorganisatsiooni 65. sünnipäeva. Vanemate õppurite jaoks lõppes selle üritusega pioneriaeg ja kohe ootas neid ees komsomol. Tõsi, juba aastaid tuli korraldajatel pingutada, et vähemasti möödamarssivate malevate esiridades kantaks punast pioneerirätti. Tihti juhtus nii, et kohe pärast ürituse lõppu rebiti pioneerirätid puruks või poetati need lähimatesse prügikastidesse.

Lühidalt öeldes: pealtnäha kulges elu Viljandi linnas ja rajoonis igati harjumuspärasel moel. Sel ajal said vaid vähesed aru, et nõukogulikus süsteemis on suured praod ja et mõrad on just süsteemi vundamendis, mitte aga selle pealisehituse ühes või teises elemendis.

KEVAD-SUVI TÕI MITMEID UUENDUSI

Kevad 1987 tõi siiski esmapilgul lausa uskumatuid uuendusi. Aprillis algas kandidaatide ülesseadmine rajooni rahvasaadikute nõukogude valimisteks 21. juunil. Kohalike rajooni-, linna-, alevi- ja külanõukogude valimine polnud varem peale partei- või nõukogude asutuste funktsionäärade kedagi huvitanud. Ettenähtud rituaalsetel koosolekutel said EKP rajoonikomitee poolt varem heaks kiidetud kandidaadid alati oma

töökollektiivist täiesti üksmeelse toetuse ning mõni kuu hiljem sama üksmeelse toetuse oma valijatelt, kas 99,99 või isegi 100%.

Pole mingit kahtlust, et nõukogude ajal ümardati (loe: võltsiti) hääletamiste tulemusi, sest kohapeal saavutatud näitajate põhjal koostati kompartei juhtorganites oma edetabelid. Näiteks andis 28. veebruaril 1985 Tee Kommunismile teada: 24. veebruaril aset leidnud Viljandi linnanõukogu valimistel osales 99,99% valijatest ning rajooni alevi- ja külanõukogude valimistel koguni 100% valijaid. Töökollektiivides „ülesseatud kommunistide ja parteitute saadikukandidaatide poolt hääletas linnanõukogude valimistel 99,99%, alevinõukogude valimistel 100% ja külanõukogude valimistel 99,99% valijatest“. Vene keeles on sellise olukorra kohta lühike ja tabav väljend: *дальше некуда!* (edasi pole enam kuhugi minna). Selliste tulemustega „valiti“ linnas-rajoonis korraga ühtekokku 645 saadikut. 1985. aastal oli valitute seas 285 NLKP liiget ja liikmekandidaati (44,1%) ning 360 parteitut (55,8%), sh 150 ÜLKNÜ liiget (23,2%). Valitute hulka jagus 277 töölist (42,9%) ja 175 kolhoosnikku (27,1%), küllap see kattus enam-vähem ühiskonna läbilõikega.

Nüüd toimus üks esimesi valimiseelseid koosolekuid 16. aprillil trükikojas Kiir. Kollektiivi koosolekul esitati aga korraga kolme tööliste kandidatuur. Lahtisel hääletusel sai kõige enam toetust brošeeri Kaja Kivisaar, kes esitatigi rajooninõukogu saadikukandidaadiks. Kumu „demokraatia arengust“ levis kiiresti. Peagi valiti veel mõnes töökollektiivis rajooninõukogu kandidaate häälteenamusega, eirates nii EKP Viljandi Rajoonikomitee poolt väljapakutud kandidaati, keda asutuse juht ja partorg oma autoriteedi ja sõnavõtuga tavaliselt koosolekul toetasid. Midagi sellist polnud varem nähtud!

Tuleb märkida, et poliitiliste reformide käigus katsetati üle pikkade aastakümnete juunis 1987 Nõukogude Liidu teatud piirkondades kohalike nõukogude valimistel olulisi uuendusi. Nii loodi senistest suuremad, nn mitmemandaadilised valimisringkonnad, kus võis üles seada rohkem saadikukandidaate kui oli mandaate. Hinnanguliselt kuulus Nõukogude Liidus sellise eksperimendi alla 5% valimisjaoskondadest. Eesti NSVs osutus ainsaks katsepolügooniks Haapsalu rajoon, kus alates aprilli keskpaigast lausa propageeriti mitme kandidaadi esitamist. Poliitilisest eksperimendist Haapsalu rajoonis tehti Eesti ajakirjanduses juttu ja see võis inimesi mujalgi virgutada esitama omal initsiatiivil lisaks uusi kandidaate. Veidi ehk etteruttavalt võiks märkida, et suvel 1987 kandideeris Haapsalu rajoonis 420 eri tasemega nõukogukohale ühtekokku 582 saadikukandidaati.

Viljandi rajoonis kehtis senine valimissüsteem. See viiski järgnevalt Kaja Kivisaare rajooni nõukogusse. 1967. aastal sündinud Kivisaar kuulus 150-liikmelise rajooninõukogu kolme kõige noorema liikme hulka.

Uuendusi ilmnas kõrgemate juhtide ametisse kinnitamisel. 27. mail toimus Olustvere sovhoostehnikumis töötajate koosolek, kus äsja ametisse nimetatud uus direktor

tor Matti Zirk tutvustas oma plaane ja vastas saalist tulnud arvukatele küsimustele. Varem määras partei rajoonikomitee asutusele uue juhi, kes mõnel järgneval hommi- kul kindlameelselt lihtsalt ilmus oma uue töökoha direktori-juhataja kabinetti. Zirk oli varem parteitööl, olles EKP Viljandi Rajoonikomitees põllumajanduse osakonna juhataja, ja nüüd tahtis sovhoostehnikumi töökollektiiv teada, kas tulevane juht ikka teab, mis on reaalne elu.

Kevadsuvel 1987 hakati Viljandimaal altpoolt tuleval initsiatiivil moodustama muinsuskaitseklubisid. Selleks ajaks tegutses Tallinnas kümnekond klubi ning neid oli asutatud veel Põhja-Eestis (Rakvere, Viru-Nigula) ja Lääne-Eestis (Keila, Haapsalu, Saaremaa). Kesk- ja Lõuna-Eestis polnud varakevadel 1987 muinsuskaitse seltse veel asutatud. 7. veebruaril oli Tallinna kinomajas toimunud klubide II kokkutulek, kus seitsmetunnisel kõnekoosolekul sõnastati liikumise kandvad programmilised eesmärgid. Kinomaja 220-kohalisse saali registreerus 17 klubist 450 huvilist, sh viljandlasi, näiteks koduloomuuseumi juures töötanud kultuurimälestiste kaitse vanemmetoodik Heli Grosberg ja grupp kultuurikooli õppureid.

12. märtsil 1987 kogunesid Viljandi muinsuskaitsehuvilised esimeseks kokku- saamiseks kultuurikooli saali, kus esimesena vormistati Viljandi Muinsuskaitse Klubi sünd. Teine koosolek toimus samas 27. märtsil, mil klubile valiti seitsmeliikmeline juhatus. 13. aprillil moodustati 4. keskkoolis ajaloo eriklasside õppurite initsiatiivil Vabariikliku Muinsuskaitse Seltsi Viljandi 4. Keskkooli Abikomitee. Ühenduse teadussekretäriks valiti 11. klassist (praeguses mõistes 12. klass) Mirjam Lepikult, propagandasekretäriks 10. klassist (nüüdne 11. klass) Toomas Mattson ja presidendiks samuti 10. klassist Erik Salumäe. Aprilli lõpul sõitis Viljandist Keilasse muinsus- kaitseklubide III kokkutulekule bussitäis noori.

Kindlasti on tähelepanuväärne, et õpilaste asutatud muinsuskaitse seltsi astus ligikaudu kolmkümmend 4. keskkooli õpetajat, sh direktor Aavo Soopa ja õppeala- juhataja Alli Pilv (Lunter). Ilmsesti on see ainus või üks väheseid juhtumeid Eestis, kus arvukas õpetajaskond liitus keskkooliõpilaste juhitud klubiga. Direktor Soopa meenutas Sakala kalendris 2014: „Mitu korda helistati prokuratuurist ja tunti nende tegemiste vastu huvi. Rahustasin siis asjamehi. Hoidsin ka poisse sündmustega kur- sis. Ma polnud sellist ühtekuuluvust õpilastega kogenud.“

Laupäeval, 9. mail tegid 15 inimest kahest klubist kunstiajaloolase Kaur Altoa juhendamisel esmakordselt tööd Kaevumäel, puhastades lossimüüri võsast. Viljand- lasi abistas grupp külalisi Pärnu muinsuskaitse seltsist, kelles äratas imestust Lossi- mägede hooldamatus. Tööpäeva järel siirduti üheskoos Riia maantee kalmistule, kus teejuhiks hakkas koduloouuriija Enno Piir. 21. mai õhtul tuldi taas Kaevumäele koris- tama, pühapäeval, 7. juunil toimus järgmine, pikem tööpäev. Peagi loodud suvine tööühm asus Altoa juhtimisel väljakaevamistele Jaani kiriku juures.

Veel ilmnedid majanduslikud uuendused. Mais-juunis 1987 sõitis Viljandis isikliku sõiduautoga ringi 19 eretaksojuhti ja lisaks mõni eretakso maal. Enamik taksojuhtidest tegi üheaastase lepingu, mõned isegi vaid kolmekuuse lepingu. Eretaksojuhid tegid sõite oma põhitöö kõrvalt ja vajaliku loa andis neile teenindustootmisvalitsus. Muuseas, lisaks eretaksojuhi töökoha loale ja taksomehe enda taotlusele tuli tal esitada veel oma abikaasa kirjalik nõusolek. Peagi tekkis erataksodel esimene mure, sest neil polnud omi peatuskohti ja ametlikes taksopeatustes seisis riiklikud taksod. Kuna taksosõidu hinda oli tõstetud, siis mõneks ajaks vähenes nõudlus sõitude järele.

Tegevust alustasid esimesed väiksed kooperatiivid, toonases tähenduses paari-kolme töötajaga eraettevõtted. Põllumajanduslike kooperatiivide asutamine käis suurte raskustega. Näiteks Nuia lähedal Sinejärvel asutas Argo Jõgi köögiviljakasvatuse kooperatiivi Astria, saades Kõrgemäe sovhoosilt 1,7 ha suuruse väheviljaka maatüki. Sellegi maaeralduse ametliku vormistuse saamiseks tuli tal pikema kirjavahetuse järel minna Eesti Televisiooni, kus probleemi kajastati Märt Müüri juhitud populaarses telepublitsistikasaates „Vaatevinkel“.

OOTAMATU VAHEPALA TARVASTUS

Suhteliselt rahuliku suve lõpupoolel toimus Eestis sündmus, mille ootamatult tugev järellaine jõudis nädalapäevad hiljem Lõuna-Viljandimaale. 23. augustil korraldas Molotovi-Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Grupp (MRP-AEG) Tallinnas Hirvepargis esimese legaalse rahvuslik-poliitilise meelevalduse, otseselt nõukogudevastase miitingu. Et nõukogude võimuga rahulolematud ja seni täiesti omaette tegutsenud tosinkond dissidenti suutsid miitingule kaasa haarata tuhatkond inimest, põhjustas Eesti NSV võimumeeste seas peaaegu et šoki. Tõsi, mõni võimumees teadis või vähemalt aimas, et paljud rongkäigust ja miitingust osavõtjad olid riiklike struktuuride erariietes töötajad. Veel 18. augustil oli Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee (KGB) esimees Karl Kortelainen EKP Keskkomitee büroo koosolekul arvanud, et otseseks paanitsemiseks põhjust pole, sest kokku võib tulla vaid paarkümmend inimest. Miitingu üks peamisi korraldajaid, mais 1986 kuueaastasest poliitvangistusest vabanenud Pärnu piimakombinaadi remonditööline Tiit Madisson oli samas ka aprillis 1987 asutatud Pärnu muinsuskaitse klubi (hiljem selts) president.

31. augustil sõitis Eesti Muinsuskaitse Seltsi loomist juhtinud ajakirjanik Trivimi Velliste Viljandisse, et rajooni täitevkomitee esimehe Rein Triisaga kooskõlastada viimaseid organisatoorseid küsimusi seoses läheneva muinsuskaitse klubide IV kokkutulekuga Tarvastus. Velliste 2007. aasta meenutuse kohaselt olnud teda vastu võtnud Triisa imeliku näoga ja öelnud kohe: äsja tuli Tallinnast ministrite nõukogu esimehe esimese asetäitja Indrek Toome allkirjaga telefonogramm valitsuse korraldusest, et alates 1. septembrist on edasi lükatud kõik rahvakogunemised seoses raske olukorraga põllutöödel. 31. augusti õhtul teatati ka raadio ja televisiooni uudistesaadetes

Eesti NSV Ministrite Nõukogu korraldusest nr 362-k, millega lükatakse edasi planeeritud massiüritused „seoses tööjõu ressursside maksimaalse kasutamisega põllumajandustööde läbiviimisel äärmiselt keerukal koristusperioodil“.

Ainsa teadaoleva suurema üritusena oli tulemas muinsuskaitseklubide IV kokkutulek 5.–6. septembril, milleks tehti enam kui kuu aega tõsiseid ettevalmistusi. Trüki-kojast saadi kätte 800 kutset-ürituste kava. Kava kohaselt tuli kokkutulek avada laupäeva, 5. septembri keskpäeval Tarvastu kirikus dirigent Tõnu Kaljuste juhataava Eesti Filharmoonia Kammerkoori tervituskontserdiga ja seejärel liikuda rongkäigus Tarvastu linnusele, kus oli plaanis teha neli tundi heakorratöid. Veel taheti teha tööd Riuma ja Mõnnaste muinaskalmetel. Õhtusel ajal plaaniti kohaliku ühismajandi saalis vaadata tudengiteatri Valhalla etendust „Eesti Kirjameeste Seltsi koosolek 9. septembril 1881“, millele pidi järgnema lustipidu rahvakunstiansambli Leigarid muinsuskaitse klubi eestvedamisel. Pühapäeval plaaniti vaadata 1930. aastate Eesti Kultuurifilmi lühifilme ja režissöör Peeter Toominga filme „Varandus“ I–III, tutvuda Tarvastu ja lähima ümbruskonna kultuurimälestistega ning klubide IV kokkutuleku lõppakordina oli kavas jällegi Kaljuste kammerkoori etteaste. Peab rõhutama, et ilmaliku koori esinemine ja kokkutuleku avamine kirikus oli 1987. aasta õhustikus haruldane, veel teedrajav uuendus, seda enam, et koori esinemist pidi raamima liturgiline (ilma jutluset) jumalateenistus õpetaja Harri Haamerilt.

1. septembril edastati Eesti NSV Riikliku Kultuurikomitee esimehe asetäitja (aseminister) Ilmar Mossi allkirjaga valitsuse korraldus muinsuskaitse seltsi loomist ette valmistanud klubide nõukogule. 2. septembril toimus klubide nõukogu koosolek, mille järel saatis Velliste omapoolse ettepaneku Indrek Toomele, et ligikaudu 400 talgulist võiksid kahel päeval muinsuskaitse objektide koristustalgute asemel Tarvastus ja ümberkaudsetes majandites kartuleid võtta. Pöördumisele vastati formaalselt, abstraktseid kätepaare ei vajatud. Olukorda arvestades otsustati nüüd kokkutulek ära jätta ja kibekiiresti asuti klubide juhte läbi helistama või saadeti neile telegrammid. Lisaks peeti vajalikuks, et Tarvastusse läheksid siiski mõned muinsuskaitse liikumise autoriteetsed juhid, et pigem juhuslikele tulijatele olukorda selgitada ja ära hoida võimalikud provokatsioonid. Nende isikute nimed teatati Ilmar Mossile, kelle kaudu peagi laekusid vastavad kirjalikud load. Samas kartis Eesti NSV juhtkond, et arvukad muinsuskaitsejad ja lisaks – korrates siinkohal võimumeeste formuleeringut – ka „Madissoni inimesed“ võivad ikkagi ilmuda Tarvastusse. Seda enam, et võimud teadsid Madissoni peatset emigreerumist ja eeldati, et püüdes „kannuseid teenida eesti emigrantlike ringkondade ees“ tahab ta Tarvastus korraldada veel ühe korraliku poliitilise manifestatsiooni. Nii otsustati Eesti NSV kõrgeimal tasemel juba eos kustutada kõik natsionalismisööed.

Eesti NSV võimud said klubide nõukogu otsusest küll kohe teada, ent vahepealne manööverdamine aina suurendas võimumeeste ärevust. Ilmselt kardeti, et osa klubi-

Militsionäär kontrollib Küllo Arjakase dokumente enne Mustlat. Foto tegi salaja Küllo Arjakase Žiguli tagaistmelt Viljandi 4. keskkooli 11. klassi õppur Toomas Mattson. 5. september 1987

Foto: Toomas Mattson

Järjekordne must Volga kõrgete ameti-
meestega kihutab Mustla ja Tarvastu
poole. 5. september 1987.

Foto: Toomas Mattson

Miilitsamehed eravärvides
Žiguliga veidi enne Mustlat.
5. september 1987.

Foto: Toomas Mattson

Mustlasse on Volgaga, riiklik numbrimärk 00-20 ЭСТ, jõudnud järjekordne kõrge Eesti NSV ametimees. 5. september 1987.

Foto: Toomas Mattson

Tarvastu külanõukogu täitevkomitee hoones asus arvukate korrakaitstjate staap ja parklas seisis mitmeotstarbelised miilitsamasinad. 5. september 1987.

Foto: Toomas Mattson

sid või nende liikmeskonnast ikkagi ei saa kokkutuleku ärajätmisest teada ja tulevad Tarvastusse. Äkki muinsuskaitstjad oma vastukäikudega kavaldavad? Madisson ise on meenutanud 1996. aastal ilmunud mälestustes: “Mina ei tõstnud kodust jalgagi välja, sest šansid Tarvastusse jõuda olid väikesed.”

Paar päeva enne Tarvastu kokkutuleku algust peeti EKP Viljandi Rajoonikomitees mitmete asutuste ja teenistuste juhtidega pikk nõupidamine, kus tutvustati „operatiivolukorda“ ning jagati ülesandeid.

Laupäeval, 5. septembril meenutas tavapäraselt rahulik Tarvastu küla sumisevat sõjalaagrit, kus võis näha ministrite nõukogu esimehe Bruno Sauli esimese asetäitja Indrek Toome valget värvi ameti-Volgat riikliku numbrimärgiga 00-07 ЭСТ ja teda ennast suviselt heledas hästiistuvas ülikonnas. Külal oli näha Eesti NSV siseministri kindralmajor Marko Tibari valget Volgat (nr 00-10 ЭСТ), samuti aseminister Ilmar Mossi musta Volgat ning EKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooniosakonna juhataja Silvi-Aire Villo musta Volgat. Nii palju kõrgeima võimuešeloni mehi ning valitsuse numbri- ja ЭСТ-tähemärkidega autosid polnud Mustlas ja Tarvastus korraga ilmselt varem nähtudki.

Lisaks võis külas näha liikumas Viljandi rajooni võimukandjaid ja seal oli ka riikliku julgeoleku komitee Viljandi jaoskonna ülem August Keiv. Mustlas ja Tarvastus viibis teadmata arv KGB töötajaid Tallinnast ja võimalik, et mujaltki. Kohalike asutuste parteialorganisatsioonide sekretärid kamandati kultuurimajja, kus rõhutati, et peate olema valmis. Milleks valmis, see jäigi paljudele arusaamatuks. Rõhutati: olge käepärast, olge saadaval. Teedel liikusid või olid pargitud kongiga miilitsaautod (nn sidrunid), liiklusmiilitsa Žigulid ja arvukad Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee eranumbritega masinad. Mustlat ja Tarvastut läbiv teelõik kaeti järjest liiklusmärkidega „Peatumine keelatud“, sh hulk uhiuusi liiklusmärke. Sellised liiklusmärgid ulatusid Tarvastust veel neli kilomeetrit edasi, kuni Soe asula ja Vambola kolhoosi keskuseni. Hoolikalt filmiti ja fotografeeriti võimsate fotoobjektiividega kõiki, kes harjumatult vaikselt külas ringi liikusid või kusagilt sinna ilmusid. Kõnniteedel ja kaupluste ees jalutasid tõsised mehed, kes omavahel raadiosaatjatega olukorda arutasid, Tarvastu kiriku, kalmistu, linnamäe ja veel mõne strateegilise objekti ees pidasid valvet mitmemehelised rühmad. Näiteks küsis linnamäel valvet pidanud patrull ringiliikunud noormeestelt: miks te olete siia tulnud? Patrull leppis vastusega, et kohalikud noorukid jalutavad niisama ringi. Kirikuplatsi vastas, ambulatooriumi ees seisis suur veoauto, mille juhikabiini aknaid vooderdasid kartulikotid. Autos istus kaks teleobjektiividega meest. Kui keegi kohalikest võõrastelt meestelt küsis, et mis toimub Mustlas, siis saadi erinevaid vastuseid: üks rääkis autoinspeksiooni ettevõtmistest, teine ebamääraselt midagi vaenulike jõudude üritusest, kolmas rehmas niisama käega vms. Sellisest ennenägematust vaatepildist kohutatud kohalikke elanikke liikus vähe, vaid mõned piilusid kardinat vahelt kartlikult välja. Oli tunda hirmu ja

kartust, et midagi hakkab kohe juhtuma! Muinsuskaitstjate tuumikust käis laupäeval paariks tunniks Tarvastus Velliste, kes kohapeal ajas ka juttu Tarvastu kolhoosi esimehe Uno Antoniga. Velliste meenutuste kohaselt sõelusid kolhoosiesimehe püksid püüli ja eriti kohkus ta Velliste kinnitusest, et kunagi korraldatakse Tarvastus ikkagi uus muinsuskaitstjate kokkutulek.

Selliste kriiside haldamiseks moodustati kas EKP Keskkomitee, ministrite nõukogu, siseministeriumi või riikliku julgeoleku komitee juhtkonda kuuluva isiku juhitud ametkondadevaheline staap. Koordineeriti omavaheline tegevus, vajalikud spetsialistid tulid aegsasti sündmuspaigale, jälgisid, fotografeerisid ja filmisid ning kandsid olukorra muutumisest regulaarselt ette kõrgemalseisvatele organitele. Kohapeal haarati kaasa rajooni ametiasutuste juhtkond ja vajadusel isikkoosseis. Kõige kõrgemal ülemusel olid volitused operatiivsete otsuste tegemiseks ja ta määras, kellele ja kuidas teavet edastada. Eelnevalt mängiti läbi mitu erinevat stsenaariumi.

Selline staap tegutses 5. ja 6. septembril 1987 Tarvastu külanõukogu täitevkomitee hoones, kus nad kasutasid hoone ühes tiivas asunud korrakaitsepunkti kolme tuba. Kohalikud elanikud panid tähele, et täiendavaks sidepidamiseks pargiti täitevkomitee ette suur furgoonauto, millel turritas omaette suur antenn ja mitu väiksemat antenni. Täitevkomitee õues seisis kaks päeva hulk musti Volgasid ning muid sõidu- ja veoautosid.

Kas EKP Keskkomitees või julgeolekukomitees jõuti Hirvepargi miitingu esimese analüüsiga niikaugele, et võimude suureks veaks peeti tööliklassi esindaja(te) sõnavõtu puudumist, mis oleks sealsamas andnud ässitajatele väärilise vastulöögi. Miitingul nimelt küsiti korduvalt ja Madisson lausa julgustas: kas keegi rahva seas olevatest oponentidest tahab öelda oma sõna? Kohalolnud nõukogude kontrapropagandistid aga ei reageerinud. Nii saadeti 5. septembri hommikul Mustlasse bussitais heas sportlikus vormis ja enamasti siilisoengutega erariietuses noormehi: Tallinna miilitsa erikeskkooli kursandid. Ilmselt oli nende üheks ülesandeks võimaliku konflikti puhul eraldada tülitsevad-räuskavad osapooled, samuti võis nende ülesanne olla muinsuskaitstjate võimaliku kogunemise ning miitingu puhul etendada käsu korras tööliklassi häält ja esinejatele vahele karjuda. Kohalikele ülemustele ja partorgidele oli antud korraldus kohaletulnud jõustruktuuride esindajaid nimetada šeffideks – nõukogude ajal käisid asutused ja koolid šefluse korras sügisestel põllutöödel. Nii tegelesid sportlikud noormehed paaris kohas mahakallatud telliskivide ladustamisega riitadesse.

5. septembril kell 9.40 pidasid endid miilitsa kriminaaljälituse töötajatena tutvustanud erariides isikud Viljandi bussijaamas kinni endise poliitvangi, MRP-AEG asutajaliikme Lagle Pareki, kes koos teda saatnud Viktor Niitsooga sõidutati valge Žiguliga Tartusse. Niitsoo lasti Tartus kohe vabaks, Parek viidi ülekuulamisele siseasjade osakonda. Mustla ja Tarvastu lähistel pidasid miilitsa liiklusinspektorid 5. sep-

tembril kõikidel teedel ja mõnikord isegi korduvalt kinni kõik autod ja bussid, mis sinnapoole liikusid. Siinkirjutaja Žiguli peeti näiteks enne Mustlat kinni kahel korral, mil kontrolliti juhiluba ja sõiduauto dokumente ning põgusalt masina tehnilist korrasolekut, sh tehti tulede kontroll. Kolmas post patrullis otse alevi piiril. Üsnagi kuuldava häälega ütles esimene miilitsamees mikrofonil: „22-99 EAŠ, annan edasi!“ Heli Grosbergi 2003. aastal avaldatud mälestuste järgi nõudis ideoloogisekretär Mai Lippur, et Grosberg isiklikult valvaks 5. septembril Viljandi bussijaamas, et ükski muinsuskaitaja ei sõidaks Tarvastu poole ning saadaks kõik tulijad tagasi koduteele. Nii jalutaski Grosberg bussijaamas edasi-tagasi, käes rukkilillekimp, kuni see suvesoojal septembripäeval lõplikult närtsis. Kuna Tarvastusse tuli laupäeval eri kellaaegadel vaid paarkümmend muinsuskaitajat, kes enamasti ka mõne omavahelise vestluse järel peagi lahkusid, siis kujunes pühapäev Mustlas ja Tarvastus märksa rahulikumaks. Võimumeeste tähelepanu koondus kirikule, kus õpetaja Eenok Haamer viis läbi muusikalise jumalateenistuse.

Mõni nädal varem, 14. augustil 1987 oli maetud Tarvastu kalmistule legendaarne kirikuõpetaja Harri Haamer. Noor tartlasest lilleseadja Luule Uibo asetas tema hauale arvukate pärgade-lillekorvide kõrvale sinimustvalge lindiga matusekimbu. Võimud ei julgenud rahvusvärvides linti ära koristada ja see lillekimp püsis omal kohal ka 5.–6. septembril, mil miilitsad liikusid kalmistul ja sageli Haameri haua lähistel.

Suur osas sellest võõrast inimmassist jäi Tarvastusse ööbima. Paradoksaalsel moel ööbisid sisekaitsejõudude töötajad sealsamas, kus pidid ööbimiskoha leidma muinsuskaitjad, samuti hävitasid need „tulnukad“ Mustla ja Tarvastu söögikohtadesse rahvarohkeks nädalavahetuseks nii suure vaeva ja asjaajamisega tellitud söögi. Kuulu järgi veeti mõned rühmad toitlustamiseks koguni Viljandisse. Lõpuks tüdinesid nad ka ise sellest kõigest. Näiteks mängisid pühapäeva lõuna paiku kaks vene keelt kõnelevat „luurajat“ kiriku juures omavahel takjanuppudega sõda!

Tarvastu kokkutuleku ettevalmistuste käigus alustas 26. augustil tegevust Mustla ja 30. augustil Pilstvere muinsuskaitse klubi. Kumu ja kuulujutud Tarvastu kokkutuleku ärakeelamise asjaoludest levisid kiiresti üle Eesti ja niigi tõusuteel olnud muinsuskaitseliikumine võitis hoogsalt toetust juurde. Vastureaktsioonina hoogustus septembris-oktoobris tuntavalt uute muinsuskaitseklubide teke. Kui enne Tarvastu sündmusi tegutses kohtadel 34 muinsuskaitseüksust ligikaudu tuhande liikmega, siis 6. oktoobriks 1987 oli registreeritud 62 klubi kokku 2259 liikmega. Vaevalt et võimumehed oskasid sellist tagajärge eeldada.

Sama tendents oli märgatav Viljandimaal, kus senisele neljale üksusele lisandus vaid ühe nädalaga kolm seltsi-klubi. Tarvastu-järgse lainega loodi 21. septembril Halliste muinsuskaitse selts, 26. septembril Viljandis 5. keskkooli muinsuskaitse klubi ja 27. septembril Viljandi nädissovhoosi muinsuskaitse klubi. Viimane asus klubi presidendi, nädissovhoosi direktori asetäitja Harry Raudkivi tarmukal juhtimisel

kohe kaasa aitama Heimtali koduloomuuseumi loomise lõputöödega. Muuseum avati 28. novembril 1987. Tarvastu eripärastest sündmustest ei tehtud septembris 1987 ajakirjanduses ridagi juttu, sest asetleidnu ületas lubatud avalikustamise piiri. Viljandi rajooni partei- ja täitevkomitee juhtkond võis järgnevalt rahulikumalt hinnata, sest kardetud ekstsesse ega provokatsioone nende rajoonis ikkagi ei juhtunud.

Tarvastu tähendust võiks hinnata mitmeti. Muinsuskaitse seltsi kokkutulekut sai parteitegelaste, miilitsate ja julgeolekumeeste kokkutulek. Tarvastus toimus Eesti NSV võimumeeste mõttetu ja tühjaläinud jõudemonstratsioon. Muinsuskaitsehuvilistel keelati kogunemine, samas veetis paarsada tööjõulist meest kaks päeva täiesti jõude. See on lihtsalt üks omapärane näide ajalukku läinud nõukogude süsteemi üldisest rumalusest.

Samas võisid mõlemad pooled üldjoontes rahule jääda: kokkutulekut ei toimunud, aga kohapeal ei tekkinud muinsuskaitsete jaoks kaugeleulatuvat tähendusega provokatsioone, mida võinuks kasutada ajendiks, et rünnata kogu ühiskondlikku muinsuskaitseliikumist. Muinsuskaitseliikumine demonstreeris selgelt oma seesmist võimekust, kriisiohu tekkides osati tagasi tõmbuda ja taganeda organiseeritult. Seda ei tehtud küll kohe pärast valitsuselt korralduse nr 362-k saamist, vaid asjaolude läbiarutamise järel.

Laiemalt andsid Tarvastu sündmused kolm tagajärge. Riikliku julgeoleku komitee koostöös miilitsatega hakkas teatavate rahvaürituste eel MRP-AEG liikmeid mõneks tunniks erinevate ettekäänetega kinni pidama, takistamaks vaenulike elementide kohaleminekut ja seal ässitavate kõnede pidamist. Preventiivse isoleerimise taktikat rakendati MRP-AEG liikmeskonna suhtes kuni aprilli alguseni 1988. Muinsuskaitse seltsi liikmete arv kasvas kiiresti, aga Tarvastu sündmustest kohkunud Tartu Riikliku Ülikooli juhtkond keeldus järgnevalt andmast ülikooli aulat Eesti Muinsuskaitse Seltsi asutamiseks, ehkki selles osas oli varem saavutatud põhimõtteline kokkulepe. Nii nihkus seltsi asutamine 28. novembrilt edasi detsembrisse. Lisaks hakati koolides ja riikliku muinsuskaitsega tegelevates asutustes hoiatama: muinsuskaitse selts on kahtlane, peaaegu et põrandaalune liikumine. 12. detsembril 1987 Tallinnas asutatud Eesti Muinsuskaitse Seltsi 37-liikmelisse volikogusse valiti Viljandimaalt Heli Grosberg. Mais 1988 tegutses rajoonis kaheksa muinsuskaitseklubi, neist suurim Pilstveres, kuhu kuulus koguni ligi kakssada liiget.

Rahulik hingetõmbeaeg partei rajoonikomitees jäi üsna lühikeseks, sest vaikselt moel avati augusti algul 1987 uus rinne. Järgnevalt tuli rajoonikomiteel sellega kibedalt sõdida üle poole aasta. Nimelt avaldas Noorte Hääl 5. augustil kirjutise „Kus oled sa, Lembitu?“, autoriks Suure-Jaani lähedal sündinud Heino Kees. Põllumajandusteadlane Kees tegi ettepaneku taastada Suure-Jaanis skulptor Amandus Adamsoni tehtud muinasväejuhi ausammas.

MAAKONNA RAHVASTIK 1992. AASTA ALGUL

1. jaanuari 1992 seisuga elas Viljandi maakonnas 64 911 inimest, sh Viljandis 22 929. Seega oli rahvastik võrreldes 1989. aasta rahvaloendusega vähenenud 311 inimese võrra. Siinkohal võib märkida, et täpselt aasta hiljem, 1. jaanuaril 1993 elas maakonnas 64 910 inimest ehk vaid üks inimene vähem kui aasta varem. Tuntavalt rohkem, 122 inimese võrra vähenes samaks ajaks aga maakonnakeskuse elanike arv. Kahjuks ei ole rahvastikustatistikast võimalik tuvastada arve rahvuste lõikes, sest vastavat arvestust 1990. aastate algusaegadel ei peetud. 1991. aastal oli Viljandimaa migratsioonikvoot 65 inimest ehk 0,01% rahvastikust. Tegelikult anti sel aastal elamisluba vaid 20le muust rahvusest isikule, kusjuures kahelt võeti hiljem elamisluba ära. 29. novembril 1991 kinnitas maavolikogu 1992. aasta migratsioonikvoodiks 55 inimest, sh läänest tulevad ärimehed.

1992. AASTA RASKE ALGUS

1. jaanuaril 1992 ilmus Sakala esiküljel kultuuritoimetaja Aime Kivistiku mõtisklus „Aasta nagu pool sajandit“. Autor mõõnis ilmselget tööka, et aastal 1991 tehti ajalugu, aga nüüd, talvesüdame ees, seisti selle kriisi lävel, mida sisimas alateadlikult oldi alati peljatud. „Ei ole kohalike valitsejate võimuses päästa tuhandete inimeste kodud katastroofist, kui ikka kütusevagnid Eestisse tulemata jäävad ja reaalne elektrinappus kummitab. See kõik on ukse ees nüüd, kui peaksime ise otsustama ja majandama. [...] Aasta tagasi nii hullu olukorda vaevalt ette kujutada võisime, kuigi olime justkui kõigeeks valmis. [...] Viiekümne aasta pärandus on ka tänased, aineliselt kitsad, vahel koguni talumatud olud.“

Jaanuarikuu 1992 tõi n-ö igal rindel kaasa hinnatõusu või suure hinnatõusu. Alates jaanuari alguspäevist tõusid Viljandimaal kõige tõsisemate küsimustena esile kütus ja toit. Munitsipaaltegevõtte Elamu andis ajalehes teada: kui varem maksis riik kinni kortermajade valvealgustuse, gaasi- ja soojaseadmete hoolduse, liftide tehnilise kontrolli jms, siis alates jaanuarist 1992 tuleb need kulud kinni maksta elanikel endil.

Laupäeva, 4. jaanuari hommikul tundsid Paalalinna keskküttega majade elanikud, et radiaatorid on külmad ja kraanidest ei tule sooja vett. Ilm oli küll tuuline, aga termomeeter näitas õues õnneks kolm kraadi sooja. Kunagi nii hinnatud nn kõigi mugavustega korterite köökides väreles gaasipliitide põletite ümber sinine leegike nii nõrgalt, et selle soojusest ei jätkunud isegi kohvivee keetmiseks, muust rääkimata. Viljandi Gaasi valvetelefonilt kinnitati helistajatele, et gaas on otsakorral ja lähipäevil pole lootust olukorra paranemiseks.

Paalalinnas Kauge tänaval elanud ajakirjanik ja maavolikogu liige Endel Roosi-mägi asus energiliselt tegutsema. Viljandi Gaasi valvetelefonilt nenditi, et kütteaine on mahutites lõppemas ja nii see leegike saabki vaid hingitseda. Soojusettevõtte ja katlamaja telefonid ei vastanud korduvalt, pärastlõunal võttis esimesena toru munit-

sipaalettevõtte Elamu töötaja, kes suutis vene keeles öelda vaid kaks sõna: „Никого нет“ (siin pole kedagi). Kell 18.50 vastas samalt numbrilt käredahäälne eesti naine, kes teatas, et Elamu ei annagi teile sooja. Järgnes dialoog:

Roosimägi: „Aga sooja eest me teile ju maksame.“

Vastus: „Minule te ei maksa. Minult te ainult küsite ja ega teie ole ainuke. Täna muudkui kõik helistavad ja küsivad.“

Roosimägi: „Mis te seal siis istute, kui vastatagi ei oska?“

Vastus: „Seda küsige nende käest, kes mind siia istuma on pannud.“

Roosimägi: „Eks istuge siis edasi, ainult et ärge püksitagumikku liiga ära kulutage, uusi pükse on raske saada!“

Vastus: „Mina olin ettenägelik, minul on tagavarapüksid olemas. Teie oleksite pidanud olema ka ettenägelik, mis te sinna mugavkorterisse ronisite? Minul on ahiküte ja Pioneer-pliit, mina sooja pärast ei murets.“

Pühapäeva õhtupoole kadus Paalalinnas korduvalt elektrivool, sest elektriküttekehade arvukale sisselülitamisele ei pidanud vooluvõrk vastu. Järgnevalt selgitas Roosimägi välja, et Paalalinna soojaga varustava katlamaja remondi kõik tähtajad on ületatud ja Tallinnast tööle kutsutud kaks meest on enne töö algust viina luninud. Töid korraldas Eesti Kommunaalsoojusenergia, kes suutis jaanuari keskel tuua juurde mõne töömehe. Kaks keevitajat ja kolm lukkseppa lootsid töö lõpetada viie päevaga. Selgus, et remondi tegija valis välja Viljandi soojusettevõtte, kust öeldi õigustuseks – meil pole nendega varasemast olnud halba kogemust. Nii olid radiaatorid mitu nädalat öösiti külmad, muutusid hommikuks vaevu leigeks ning korterites polnud gaasi, et soojendada pesemist. Mõned ametnikud andsid helistajatele sõbralikku nõu leida sugulasi, kel on ahiküttega korter ja mõneks ajaks sinna kolida.

3. detsembril 1991 teatas Viljandi maakonna tootjate liit, et nemad enam piimakombinaati toorpiima ei too, sest tonn piima maksab endiselt ligikaudu 1000 rubla. Maakondade tootjate liidud saatsid põllumajandusministeeriumisse teravatoonilise pöördumise, nõudes piima hinna ulatuslikku tõstmist. Ministeerium otsustas alates 1. jaanuarist 1992 tõsta piima kokkuostu hinda keskmiselt 2500 rublale tonni eest ja nii tõusid järgmisel päeval kauplustes piimatoodete hinnad.

1. jaanuarist 1992 tõusis hind bensiinil, mida niigi nappis. Maavalitsus otsustas korraldada bensiini müüki talongidega. Kiirkorras trükitud talongide jaotamine jäeti omavalitsuste hooleks. Esimesel päeval, 6. jaanuaril said ainuüksi Viljandi raekojas talongid ligikaudu 800 auto- ja mootorrattaomanikku. Sel ajal oli Viljandis ligikaudu 5000 erasõidukiomanikku ja nii seisid sajad inimesed tunde rahulikult pikas järjekorras, näitamata välja erilisi emotsioone. Peagi selgus, et talongijagajate vaateväljast olid eemale jäänud mopeediomanikud ja nii hakati nendega eraldi tegelema. Järgnevalt anti ajalehes teavet, millal ja kus saab talongi ja raha vahetada hinnalise kütteaine vastu. 8. jaanuaril 1992 oli maakonnas masuuti keskmiselt 13 ööpäevaks, linna asu-

tustel seitsmeks ööpäevaks, sõiduautode bensiini AI-93 linna ja maakonna tanklates polnud ning veoautode-busside bensiini AI-76 leidus 375 tonni. Diislikütust leidus sel päeval hoidlates vaid 70 tonni, gaasi nappis. 8. jaanuaril arutati maakonna kriisikomisjoni koosolekul järjekordset kava piirata kütteenete eraldamist tööstusettevõtetele.

Aastavahetusel oli olukord toiduainete kauplustes tuntavalt halvenenud. AS Leiburi peadirektor ja ühtlasi ka leivaliidu esimees Kalju Urva andis 7. jaanuaril 1992 Õhtulehes teada: riik võib leivaviljaga välja tulla uue saagini, saiajahu on kohe lõppemas, Eestis on leib odavam kui näiteks Leedus või Venemaal. Leibur tegi aasta algusnädalal leiba 70–75 tonni päevas, pealinna kauplused tellisid 80 tonni või pisut rohkem ja nii tekkis mitmetes kauplustes leivapuudus. Leibur asus seismajäänud saialiine ümber häälestama leivaliinideks. Alates 10. jaanuarist töötasid Leiburi kaheksa leivaliini pidevalt kolmes vahetuses, sest kauplused tellisid leiba järgnevateks päevadeks juba 125–130 tonni, aga seda ikka ei jätkunud. Nii hakati pealinnas müüma ühele ostjale korraga üks päts leiba. Olukord muutus kriitiliseks, sest enam-vähem üheaegselt tekkisid raskused leiva-, piima- ja lihatoodetega. Eesti Televisioon näitas jaanuari algul 1992 kahetunnist dramaatilist saadet „Näljastudio“, kuhu sai ka otse helistada.

6. jaanuaril teatas leivakombinaadi direktor Arnold Kimber maavalitsuse operatiivnõupidamisel, et saiajahu on I kvartaliks vaid 58 tonni ja nii tuleb üle minna saia müügile talongide eest. Eelnevatel aastatel kulus Viljandi leivakombinaadis saia ja muude saaduste küpsetamiseks ligikaudu 1700 tonni jahu aastas. Kimber nentis, et hetkel olemasolevast saiajahu kogusest saab inimene ühe pätsi saia kuus. Ta arvas, et maakonna majanditel on küll nisujahu olemas, kuid nad ei müü seda, sest ootavad õiget raha ja kõrget hinda, olukord leivajahuga on rahuldav ja seda jätkub uue saagini. Uuest aastast saadik seisid leivatehase riivsaia, tordipulbri ja pannkoogijahu liinid. Sakala infotoimetaja Toomas Mattson avaldas nõupidamisest järgmise päeva lehes lühikese, pigem isegi napisõnalise kokkuvõtte. 9. jaanuaril ilmus Sakalas, jällegi Mattsoni kirjutatuna, uudisnupp, et alates homsest saab saia ja soola vaid talongide eest. Lühikese, vaid neljalõigulise uudise viimane lõik kõlas nii: „Näis, näis, mida järgmisena talongi eest müüma hakatakse! Loodetavasti jäävad vähemasti tikud vabamüügile.“

Sakala uudised koos telest-raadiost kuulnud üldise olukorra ja suust suhu levivate kuulujuttudega mõjusid otsekui pommiplahvatustena. 7.–8. jaanuaril puhkes esmaajoonest just Viljandis, pisut ehk vähemal määral ka maakonnas ostupaanika, kus hakati kokku ostma kõiki toiduaineid, mida võis säilitada kas keldris, sahvris, külmkapis või mujal. Olukorda võimendas samalaadne ostupaanika Tallinnas ja mujal linnades.

Nii anti teada, et alates 10. jaanuarist müüakse Viljandimaal talongi B005 eest elanikule üks sai või sepik kuus. Leivakombinaat valmistas saia teisipäeviti ja reedeti, mil seda ka müüdi. Leiva piirnõuaks määrati ühe ostu puhul kaks pätsi leiba korraga, soola lubati talongi B006 eest osta üks kilo kuus, juhul kui soola tuuakse